

Małgorzata Posturzyńska-Bosko

ORCID: 0000-0002-1919-0065

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Instytut Filologii Romańskiej

Christine de Pizan (1364–1430), kobieta sukcesu w średniowiecznej Francji

Wśród kobiet, które zasługują na wejście do panteonu nieśmiertelnych, znajduje się bez wątpienia Christine de Pizan (1364–1430), średniowieczna francuska pisarka i pierwsza kobieta historyk, która odważyła się zająć w świecie nauki i literatury miejsce od zawsze zarezerwowane dla mężczyzn¹. Wybrała bowiem męskie zajęcie – została zawodową pisarką i zasłynęła tym, że jako pierwsza kobieta w historii Francji publikowała dzieła filozoficzne oraz polityczne, w tym traktujące o obronności kraju. Jak na tamte czasy, zrobiła wielką karierę, ponieważ uczyniła z pisania dochodowy interes, który pozwolił jej i rodzinie godnie żyć. Angażowała się aktywnie, występując z wezwaniami o zaniechanie walk bratobójczych podczas angielsko-francuskiej wojny stuletniej 1347–1453, podjęła także literacką batalię o dobre imię kobiet w czasach ostrego mizoginizmu. Miała odwagę wtedy stwierdzić, że nierówność intelektualna kobiet nie wynika z ich odmiennej natury, lecz z braku dopuszczenia ich do edukacji. Natomiast kłamliwe opinie na ich temat są rezultatem niechęci do kobiet i powielania funkcjonujących stereotypów, szczególnie niesprawiedliwie utrwalanych w literaturze. Christine stała się rzeczniką spraw trudnych, poczynawszy od nierównej walki

¹ D. Poiron, *Le Moyen Age II (1300 –1480)*, (*Littérature française*, 2, red. C. Pichois), Paris 1971, s. 101–104.

o przywrócenie godności kobietom w opinii publicznej, poprzez nawoływanie do mądrych rządów, a skończywszy na doradzaniu władcom, jak właściwie rządzić państwem.

Christine de Pizan tylko przez cztery lata mieszkała w rodzinnym Pizzano. Była córką Thomasa de Pizan, profesora uniwersytetu w Bolonii, gdzie wykładał on medycynę i astrologię. Sprowadzony do Francji, na dwór Karola V, został nadwornym jego lekarzem i astronomem-astrologiem. O okolicznościach tego wyróżnienia informowała sama Christine, pisząc, że „król kazał we wszystkich krajach szukać i wezwać do siebie [...] filozofów kształconych w naukach matematycznych i teoretycznych; [...] ponieważ cały świat chrześcijański potwierdzał biegłość mego ojca w naukach filozoficznych, szczególnie jako wybitnego astrologa, posłał po niego posłańców aż do Italii, do miasta Bolonii i tak za jego rozkazem i wolą, potem moja matka z dziećmi i ja, jego córka, przenieśliśmy się do tego królestwa”². Rodzina jej, dzięki wysokiej pozycji na dworze królewskim, żyła w dobrobycie, a Christine wychowana została jak panna wysokiego rodu. O jej młodych latach nie wiadomo wiele, jedynie tyle, co sama opowiada o sobie i rodzinie w swoich dziełach. Pisała, że zrodzona jest z „nobles parents” (szlacheckich rodziców) z Włoch, bogatych w wiedzę i cnoty³, którzy zajmowali wysoką pozycję w hierarchii społecznej. Jej wykształcenie nie różniło się od wykształcenia innych panien z jej środowiska: nauczyła się francuskiego, łaciny, ale to jej nie wystarczało. Skarżyła się w *Livre de Mutation* (Księga Przemiany, 1403), że z ojcowskiej ogromnej wiedzy

² Ch. de Pizan, *Le livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V* (1404), ed. S. Solente, Paris 1936–1940, s. 41: „(le roi) fist en tous pais querre et cerchier et appeller à soy [...], philosophes fondez en sciences mathematiques et speculatives; [...] car comme Renommé lors tesmoignast par toute crestienté la soffisance de non pere naturel es sciences speculatives, comme suppellatif astronomen (w innych wersjach astrologien), jusques en Ytalie, en la cité de Boulogne la Grace, par ses messages l’envoya querre, par le quel commandement et volenté fu puis ma mere, avec ses enfens, et moy, sa fille translatez en ce reaume”.

³ F. Autrand, *Christine de Pizan*, Paris 2009, s. 19.

otrzymała tylko „opiłki, ziarenka, grosze, miedziaki opadłe z tego wielkiego bogactwa, w które hojnie był wyposażony”⁴. Ojciec był przychylnie ustosunkowany do jej pragnienia zgłębiania nauki, ale matka uznała, że bardziej przydatna córce będzie wiedza przygotowująca ją do obowiązków pani domu, tym bardziej że niebawem miała wyjść za mąż.

W wieku piętnastu lat została wydana za Etienne’a Castela, któremu urodziła trójkę dzieci. W licznych wierszach wspominała, że jej małżeństwo było bardzo szczęśliwe, a mąż okazał się czuły i kochający. W balladzie XXXVI wyznała, że *Doulce chose est que mariage*⁵ (Słodka to rzecz małżeństwo), a mąż do niej „mówił tymi słodkimi słowy: Bóg mnie stworzył, bym mógł do Ciebie przybyć, droga przyjaciółko”. W innym fragmencie tego samego wiersza z przekonaniem stwierdziła: „pewne jest, że miły kocha mnie bardzo”⁶. Były to lata szczęścia i dostatku, po których pozostał nieprzemijający ton nostalgii w jej dziełach, kiedy wspominała o pierwszej połowie swego życia. Wdową została w wieku 25 lat, a pozbawiona majątku przez nieuczciwych i często rzekomych wierzycieli zmarłego męża, z którymi w upokarzających procesach musiała zmierzyć się, walcząc z niedostatkiem i troszcząc się o zapewnienie bytu rodzinie. Długo trwała w rozpacz i smutku, toteż latami pozostały one w jej wspomnieniach i twórczości jako wątek osobistych nieszczęść. Skarżyła się: „mój Boże, co za żałoba, złość, nieszczęście, żal, bolesne doświadczenie stało się moim udziałem, jakże one mnie gnębią, chyba nikt na świecie bardziej nie cierpiał”⁷. Wdowieństwo stało się dla niej stanem wiecznego smutku i troski, a dni wypełniała żałoba pełna niepokoju przed niejasną przyszłością. Z tego powodu przeżywała niezmierzoną złość do losu i okrutną rozpacz pełną bólu i tęsknoty za mężem, przeczuwając nieszczęśliwe życie pełne łez i obaw oraz

⁴ Ch. de Pizan, *Le livre de la mutacion de la fortune* (1403), ed. S. Solente, Paris 1959-66, s. 22.

⁵ *Oeuvres poétiques de Christine de Pisan*, t. I, ed. M. Roy, Paris 1886-96, s. 237.

⁶ Ibidem, s. 237.

⁷ Ibidem, s. 5-6.

psychicznej tortury⁸. Pocięgła stała się lektura i pierwsze próby literackie.

Jej wejście w świat literatury nastąpiło w 1399 r., wraz z ukazaniem się tomu pt. *Cent ballades* (Sto ballad). Kilka lat później w *La Mutacion de la Fortune* (Przemiana losu), powstałej w 1403 r., wspominając moment swego wejścia na drogę literackiej kariery, wyznała, że pisanie stało się remedium na ból po stracie męża i na trudy egzystencji wdowy. Ale żeby plan napisania *Przemiany losu* mógł się powieść, Christine musiała uzupełnić braki wiedzy, a trud z tym związany był spełnieniem jej marzeń. Od dziecka bowiem pragnęła się kształcić i była rozczarowana tym, że – jak chłopcy – nie mogła studiować, nauka była poza jej zasięgiem, chociaż posiadała do niej predyspozycje intelektualne. Mając świadomość swej inteligencji i umiejętności uznała, że dopiero w latach wdowieństwa może to marzenie zrealizować. Po czym jednoznacznie stwierdziła: „Ja, Christine de Pizan, będąc kobietą pogrążoną w mrokach niewiedzy, co się tyczy jasności rozumienia, ale obdarzona jestem darem Bożym i takim usposobieniem, że pragnę poświęcić się miłości studiowania”⁹. W nowej książce, wydanej w 1405 r. pt. *Le Livre de l'Advision Christine* (Wizja Christine), pisała o swoim nowym zajęciu: „Wedle mego zwyczaju i dyscypliny, która kieruje moim życiem, to znaczy studiowaniem niezmordowanym wszelkich sztuk wyzwolonych, pewnego dnia zagłębiłam się w lekturze, otoczona księgami traktującymi o różnych sprawach. Ponieważ mój umysł był trochę zmęczony długim przyswajaniem wiedzy od tak licznych autorów, podniosłam oczy znad tekstu i zdecydowałam się odłożyć trudne księgi, aby odprężyć się lekturą jakiegoś poety”¹⁰. Mogła wcielać w życie to, co od zawsze uważała za

⁸ Ibidem, s. 5.

⁹ Ch. de Pizan, *Le livre des fais*, t. I, s. 5: „Moy, Cristine de Pizan, femme soubi les tenebres d'ignorance au regart de cler entendement, mais douée de don de Dieu et nature en tant que desir se peut estendre en amour d'estude”.

¹⁰ C. de Pizan, *Le Livre de l'Advision Christine* (1405), ed. Ch. Reno, L. Dulac, „Études christiniennes”, Paris 2001, s. 114: „Selon mon habitude et la discipline qui règle le cours de ma vie, c'est à dire l'étude inlassable des arts libéraux, j'étais un jour assise dans mon

ważne, skupiając się na nauce, refleksji intelektualnej, medytacji religijnej. Wyznała w *Le Livre de l'Advision Christine*, że status wdowy pozwolił jej podążyć za naturalną skłonnością do pogłębiania wiedzy, w czym znalazła ukojenie¹¹. Odnosząc się do swego wdowieństwa, stwierdziła: „Nie powinnaś uważać się za nieszczęśliwą, kiedy posiadasz, wśród innych dóbr, jedną z rzeczy na świecie, która sprawia ci tyle przyjemności i radości, to znaczy słodki smak wiedzy”¹².

Christine de Pizan życiową klęskę przekuła w życiową szansę, potrafiła bowiem podnieść się po wielkiej osobistej tragedii i rozpocząć nowe życie, pełne sukcesów, nie tylko zawodowych. Swoją początkową biedę, nieszczęście i żalobę zmieniła w sukces samorealizacji, ponieważ zrozumiała, że gdyby nie tragiczne wydarzenia w jej życiu, być może nigdy nie zrealizowałaby swojej pasji. W kolejnym utworze *La Cité des dames* (*Miasto dam*, 1404-1405) oświadczyła, że „świadomie wybrała samotność i ta samotność jest konsekwencją wyboru, nową jakością w jej życiu, pozwalającą realizować marzenia”¹³. Będąc tylko żoną i matką, prawdopodobnie nie miałyby możliwości stać się pisarką. Christine była tego świadoma, kiedy pisała w zaskakująco szczerym wyznaniu: „Gdyby mąż żył do dzisiaj, nie mogłabyś poświęcić się studiowaniu wiedzy, jak to uczyniłaś. Obowiązki domowe nie pozwoliłyby ci na to, chociaż uważasz studiowanie za jedną z najbardziej szlachetnych rzeczy”¹⁴. Dzięki tej wewnętrznej potrzebie powoli odnalazła radość życia, a studiowanie książek i lektura dzieł wielkich autorów przyniosły jej radość. W kolejnym

étude, tout entourée de livres traitant des sujets les plus divers. L'esprit un peu las de m'être si longtemps appliquée à retenir la science de tant d'auteurs, je levai les yeux de mon texte, décidant de délaisser les livres difficiles pour me divertir à la lecture de quelque poète”.

¹¹ M. Posturzyńska-Bosko Małgorzata, *Christine de Pizan – dwa oblicza samotności*, [w:] *Modele kobiecej samotności – panny, wdowy, rozwiedzione*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2015, s. 158.

¹² C. de Pizan, *Le Livre de l'Advision*, s. 110.

¹³ M. Posturzyńska-Bosko, *Christine de Pizan – dwa oblicza samotności*, s. 158.

¹⁴ *Ibidem*, s. 158.

swym dziele pt. *Le chemin de longue étude* (Droga długich studiów, 1402-1403) oświadczyła z zadowoleniem: „Rozsmakowuję się w studiowaniu, przeglądam księgi, wybieram jedną lub dwie, zamykam się i noc zapada”¹⁵.

Tak oto poprzez samodzielną naukę i odpowiednio wybraną lekturę nastąpiła jej metamorfoza z nieszczęśliwej wdowy po Estienne Castelu – w pisarkę. Swój proces przemiany Christine świadomie dokumentuje na stronach dzieł. Jak mało który pisarz średniowieczny, poprzez swe dzieła pozwala poznawać nie tylko swoje życie prywatne, lecz również poglądy polityczne i społeczne. Historia jej życia jest kanwą jej twórczości, podczas gdy niewielu pisarzy czy poetów z jej epoki uwieczniło swoje życie w twórczości, odnotowując w niej wiele wątków autobiograficznych. Nie uciekała się do pseudonimów, nie zostawiła swych dzieł anonimowymi, przeciwnie – podpisywała je imieniem i nazwiskiem w każdym z rodzajów uprawianej twórczości: w poezji i w prozie, również w medytacjach o losie człowieka, a także w refleksjach o wydźwięku politycznym. Christine opowiadała swoje życie i swoją przemianę, podkreślając fakt, że rodzi się w niej pisarka, kobieta świadoma swych pragnień oraz dążeń, i – co najważniejsze – realizowała je. W *Le Livre de l'Advision Christine*, dokonując bilansu życia, wysnuwa z niego wnioski budujące: miała wspaniałych rodziców, mądrego, kochającego męża, udane dzieci, sama jest zdrowa na ciele i umyśle¹⁶. Zdobyła również umiejętność zastanawiania się nad życiem, dzięki czemu mogła zrozumieć, że nawet jej nieszczęścia mają dobre strony, ponieważ pozwoliły zrealizować pasję życiową i zagłębić się w świat intelektualny. Dokonując swoistego życiowego bilansu kobiety czterdziestoletniej, pisała o swym zadowoleniu z faktu, że jej książki są znane we Francji i poza jej granicami.

¹⁵ C. de Pizan, *Le chemin de longue étude* (1402-3), ed. A. Tarnowski, Paris 2000, s. 96.

¹⁶ F. Autrand, *Christine de Pizan*, s. 63.

U progu kariery poetyckiej Christine wystąpiła również jako uczestniczka listownej debaty, w której wzięli udział ówcześni intelektualiści: Jean Gerson, Jean de Montreuil, Gontier et Pierre Col, w związku z powstaniem *Powieści o Róży* (*Roman de la Rose*), mizoginistycznego dzieła autorstwa Jeana de Meuna (ok. 1240 – ok. 1305), atakującego kobiety za niewierność i seksualne perwersje¹⁷. Jej *Listy o Powieści o Róży* (1401-1402) stanowią jeden z licznych tekstów krytycznych dotyczących tego literackiego dzieła i są efektem zaangażowanej polemiki, jaka narodziła się pomiędzy Christine a Jeanem de Montreuilem (1354 – 1418), gorącym zwolennikiem antyfeministycznego dzieła Jeana de Meuna. Christine sprzeciwiała się sposobowi przedstawienia w nim kobiet i z tego właśnie powodu uchodzi za pierwszą we Francji feministkę. Wywołała obyczajowy skandal spowodowany tym, że jako kobieta ośmieliła się wmieszać w sprawy męsko-damskie, których kobiety – zgodnie z ówczesnymi społecznymi zasadami – nie powinny komentować. Toteż, angażując się w ryzykowną polemikę z Jeanem de Montreuilem na temat kreowanego przez niego wizerunku kobiety, naraziła się Christine na porównanie jej do prostytutki. Padły zarzuty, że ona i inni krytycy „perfidnie, niesprawiedliwie, z jakąś niezmierną arogancją niektórzy rzucają się na tego wyjątkowego mistrza Jeana de Meun i szczekają na niego, a zwłaszcza ta kobieta, którą zwą Christine, która pisma swe publikuje. Wprawdzie nie brak jej rozumu, oczywiście na tyle, ile kobieta może go posiadać, ale wydawało mi się, że słyszę [w nich] kurtyzanę grecką Leution, o czym przypomina nam Cynceron, że ośmieliła się pisać przeciw wielkiemu filozofowi Teofrastowi”¹⁸.

¹⁷ E. Hicks, *Le débat sur Le Roman de la Rose, Christine de Pisan, Jean Gerson, Jean de Montreuil, Gontier et Pierre Col*, Paris 1977.

¹⁸ Ibidem, s. 43: „combien perfidement, injustement, et avec quelle arrogance démesurée certains se déchaînent et aboient contre ce maître entre tous distingué, Jean de Meun, en particulier cette femme qu’on appelle Christine, qui livre désormais ses écrits au public. Encore qu’elle ne manque pas tout à fait d’esprit – pour autant qu’une femme puisse en

Oburzona jego krytyką Christine, w listach do Pierre'a Cola protestowała przeciw stereotypowym zarzutom mężczyzn wobec kobiet, pytając: „Kim są kobiety, kim są one [dla was]? Są wężami, wilkami, lwami, smokami, krwiożerczymi bestiami, wrogami ludzkiej natury? Na Boga, to przecież wasze matki, wasze siostry, wasze córki, wasze żony, wasze przyjaciółki”¹⁹. Oburzała się, że Jean de Meun w *Powieści o Róży* zarzucał kobietom największe wady, przypisując im obyczaje pełne wszelkich perwersji. Replikując pytała, czy warto w takim razie zabiegać o względy tak perfidnych istot. W liście napisanym do Jeana de Montreuil, komentując jego zarzut dotyczący niewierności mężatek, odpowiadała dociekliwie: czy powodem zdrady nie może być fakt, że posiadają one złych mężów? Walczyła o rehabilitację moralną kobiet, mając świadomość swojej wartości jako kobiety, nie godziła się na szkalowanie innych kobiet.

Jej kultura i gust literacki zapewniły jej przyjaźń i podziw poety Estauche'a Deschamps, jak również Jeana Gersona, przyszłego kanclerza Uniwersytetu w Paryżu. W *Balladzie 852* Deschamps składał Christine wyraz hołdu: „Elokwentna Muzo, pośród ich dziewięciu, Christine, nie-zrównana w umyśle, jaki posiadasz i we wszystkich poglądach [...] jedyna jesteś w tym, co czynisz w Królestwie Francji. [...] Ach, co za honor wśród godnych kobiet i mężczyzn, [...] O miła siostro, ja, Eustachy, proszę Cię, jako twój sługa, bym w twoim towarzystwie mógł studiować wiedzę. Jak bardzo tego pragnąłbym przez całe moje życie, bo ty jesteś, jak Boecjusz w Pawii, jedyna jesteś w tym, co czynisz w Królestwie Francji”²⁰.

avoir – il me semblait entendre la courtisane grecque Leuntion, qui, ainsi que nous le rappelle Cicéron, osa écrire contre le grand philosophe Théophraste”.

¹⁹ Ibidem, s. 39.

²⁰ Diachronie/ Œuvres complètes d'Eustache Deschamps, [online:] www.diachronie.be/deschamps/balades/balade_0852.html, dostęp: 23 V 2015.

„Muse eloquent entre lesix., Christine,
Nonpareille [...]
En sens acquis et en toute doctrine,
Seule en tes faiz ou royaume de France. [...]

Z czasem jej dzieła, bardzo osobiste, ewoluują w kierunku literatury dydaktycznej i politycznej. Ewolucja ta jest wynikiem wyboru lektury tekstów historycznych, religijnych oraz moralnych, w oryginale i w tłumaczeniach z łaciny²¹. Jej przemyślenia dotyczące przeszłości oparte są na solidnym fundamencie ówczesnej wiedzy, poparte uważną lekturą licznych dzieł pisarzy antycznych, jak i jej współczesnych. Sytuacja polityczna kolejnej fazy wojny stuletniej we Francji²² skłania ją do zaangażowania swego talentu w służbę wybitnych możnych epoki średniowiecza, dedykuje bowiem swe dzieła Izabeli Bawarskiej, Filipowi Śmiałemu, ks. Burgundii oraz Ludwikowi ks. Gujenny²³. Wspomniana wcześniej pierwsza dysputa antyfeministyczna wokół *Roman de la Rose*, podczas której Christine zdecydowanie wystąpiła w obronie kobiet, nie przeszkodziła Filipowi Śmiałemu, ks. Burgundii, powierzyć jej redakcji panegirycznej biografii swego brata, króla Francji, Karola V (1364–1380). Sfinali-

Ha ! quelle honeur entre les femmes digne
Et les hommes ! [...]
O douce, suer, je, Eustace, te prie,
Comme ton serf, d'estre en ta compaignie
Pour bien avoir d'estude congnoissance.
Mieulx en vaudray tous les temps de ma vie,
Car je te voy, com Boece a Pavie,
Seule en tes faiz ou royaume de France”.

²¹ Wśród dzieł, które stały się inspiracją dla jednego tylko dzieła Christine *Le Livre des faits et de bonnes meurs du sage roy Charles V*, można wymienić: *Les chroniques de Saint-Denis*, *La Relation latine de la mort de Charles V*, *De regimine principum* Gilles’a de Rome, *Speculum historiale* Vincent’a de Beauvais, *Commentaire sur la Métaphysique* d’Aristote, tłumaczenie anonimowe *Flores Chronicorum* Bernarda Gui, *Les Faits de du Guesclin*, *Manipulus Florum* Thomasa Hibernicusa, *Boską Komedię* Dantego.

²² T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1965, s. 296-297.

²³ Christine zwraca się do księcia de Guyenne w pierwszych słowach *Livre de Paix* [*Księga o Pokoju*], że „adresowana jest do wielce szlachetnego i wspaniałego księcia, Jego Wysokości Księcia de Guyenne [Gwizjusza], który doprowadził do zaprzysiężenia pokoju w mieście Auxerre, wśród naszych panów z Francji w roku pańskim 1412” (Cy commence la teble des rubriches du Livre de Paix, lequel s’adrece à tres noble et excellent prince; Monseigneur le duc de Guienne, ainsné l’apointement de la paix jurée en la cité d’Auxerre entre noz seigneurs de France en l’an de grace mil iiii. cent et douze), *Le Livre de la Paix* (1412-13), ed. Ch. Cannon Willard, La Haye 1958, s. 58.

zowała ją w 1404 r. w dziele pt. *Księga uczynków i dobrych obyczajów mądrego króla Karola V* (*Le Livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V*).

Z początkiem XV w. Christine w swej twórczości odchodzi od tonów lirycznych, ponieważ angażuje się w aktualną debatę polityczną. Kryzys we Francji w pierwszych latach piętnastego stulecia wynikał z faktu, że król Karol VI (1380-1422) był chory, jak mówiono „nieobecny”, (zmagający się z postępującą chorobą psychiczną) i nie był zdolny do rządzenia krajem. W tych okolicznościach, w warunkach grożącej Francji wojny domowej, duży zakres władzy zdobywa jego małżonka, królowa Izabela Bawarska, i to ona staje się adresatką patetycznych apeli Christine o pomoc w przywróceniu pokoju w kraju. W jej *Epistre à la Reine* (*List do królowej Izabeli*, 1405) królowa staje się inkarnacją matki, która może uratować swe dzieci przed bratobójczymi walkami. Utwór zawiera przypomnienie, że kobiety jej pozycji, oprócz obowiązków domowych, mają też do spełnienia ważną rolę w państwie i że właśnie nadszedł czas, aby pokazać kobiecą twarz władzy oraz podkreślić fakt, że pokój jest sprawą kobiecą. Odwagę cywilną okazała w *Lamentacion sur les maux de la France* (*Lament nad nieszczęściami Francji*), napisanym w 1410 r., gdy Francji groziła wojna domowa. W utworze tym Christine występuje początkowo z pozycji uniżonej sługi i błaga królową o zlitowanie się nad narodem, który spotkał tak okrutny los, szczególnie jej najsłabszych i najbardziej ciemniejących poddanych. Potem jednak tony wypowiedzi Christine stają się bardziej ostre, kategoryczne i śmiałe, epatuje obrazami okrutnych skutków wojny i mocnym głosem żąda reakcji królowej. Abstrahując od realnych możliwości działania królowej, z powodu oblędu Karola VI, dzieła Christine stanowią dowód odwagi wygłaszania swoich poglądów. Są one również swoistą autoprezentacją i ukazują też świadomość własnych kompetencji i osobistych racji, jak też przekonania, że jej głos ma znaczenie. Równocześnie jej postawa jest pełna taktycznie ukazanej pokory, gdyż podkreśla, że uważa się za „pokorną sługę, pokorne stworzenie

Christine²⁴ i prosi o wyrozumiałość czytelników, jeśli ich uraziła „przez ignorancję, ponieważ jest kobietą, niewiele wie, trzeba jej to wybaczyć”²⁵. W istocie bowiem jest przekonana do swych racji i świadoma recepcji swych dzieł, czuje się doceniana. Jest też pewna swoich kompetencji intelektualnych i dlatego nie obawia się pisać w swoim imieniu. Wyraźnie widoczne jest to w wypowiedziach Christine, która niejako antycypuje ewentualne zarzuty, że wypowiada się w kwestiach, na których się nie zna. Píše o tym w słowach, że „ta nieznająca się na rzeczy kobieta ośmiela się dywagować o tak podniosłych sprawach, jak rycerstwo, jakby zamierzała o niej nauczać; owym odpowiadam [...]: Mądrzy ludzie uczą się chętnie; popatrzmy na dziecko, nie patrzy ono na osobę, która mówi, ale na wiedzę przekazywaną; jeśli jest dobra, właściwa, przyswaja ją, jeśli zła, odrzuca ją”²⁶. Być może byłoby nadużyciem mówić o pewnej kokieterii Christine ujawnionej w dyskursie z czytelnikami, tzn. w ciągłym podkreślaniu swojej ignorancji, co wpisane jest w *topos* skromności autora. Można jednakże sądzić, że była świadoma faktu, że jej wiedza i świadomość polityczna w wielu przypadkach znacznie przewyższała wiedzę i czytanie tych, do których się zwracała. Ciągła jej praca nad samodoskonaleniem, zgłębianie wiedzy oraz delektowanie się nią, o czym wielokrotnie wspomina w swoich dziełach, czynią z niej intelektualistkę, której wpływu na moźnych epoki przecenić nie można.

W swych tekstach walczy o spokój kraju zniszczonego wojną i walką wewnętrzną stronnictw, których polityczną funkcję Liliane Dulac

²⁴ Ch. de Pizan, *Le Livre du corps de Policie* (1406-7), ed. R.H. Lucas, Genève 1967, s. 204: „L'umbl creature Xpristine”.

²⁵ Ibidem, s. 204: „se par ignorance, comme elle soit femme non moult saichant, fault en aucunes choses que il lui soit pardonné”.

²⁶ Ch. de Pizan, *Le Livre des fais*, t. I, s. 191-192: „Ceste ignorant femme oser dilater de si haulte chose comme est chevalerie aussi comme se elle tendist à de ce donner discipline ou doctrine»; auxquelz je respons (...): «Les sages homs aprent volentiers; poson que un enfant lui moustrast, il ne regarde mie à personne, qui parle, mais à la doctrine qu'il donne; se elle est bonne, il la retient, se mauaise est, il la delaisse”.

określiła jako *écrits militants*²⁷. Jawi się w nich jako kobieta, która przenikliwiej niż inni jej współcześni obserwuje i komentuje okrutną rzeczywistość Francji, pogrążonej od 1407 r. w bratobójczej wojnie domowej. Twórczość Christine staje się głosem sumienia narodu, *vox populi* umęczonego narodu. Jej akceptowana obecność na arenie publicznej stanowi dowód świadomości wagi obecności kobiet w życiu publicznym, świadczy o ich zdolności do wypełniania funkcji we wspólnocie. Christine nie zamyka się w swoim gabinecie, aby się kształcić, zdaje sobie sprawę, że ze swojej wiedzy może zrobić użytek, odwdzińczyć się za uzyskaną edukację, stać się rzecznikiem tych, które są w przestrzeni publicznej nieobecne, tzn. kobiet. Daje niejednokrotnie wyraz w swoich dziełach, że jeśli istnieją kobiety uczone, to znaczy, że nie są mniej inteligentne od mężczyzn²⁸.

Christine angażuje się w rolę ryzykowną, chce zająć się edukacją mężczyzn, mieć wpływ na ich działania, sięga wysoko, chce instruować królewskie i książęce dzieci w sprawach będących domeną mężczyzn, mianowicie rządzenie państwem, dążenie do dobrobytu kraju, zaniechanie walk bratobójczych, polepszenie doli ludu. Czyni to pośrednio, redagując serię utworów jak wspomniana *Księga uczynków i dobrych obyczajów mądrego króla Karola V* (*Le Livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V*, 1404). Po niej ukazały się następne: *Księga o Państwie* (*Le Livre du corps de la Policie*, 1406–1407), *Księga o czynach armii i rycerstwa* (*Le Livre des fais d'armes et de chevalerie*, 1410), *Księga Pokoju* (*Le Livre de la Paix*, 1412–1413). Zabiera głos z siłą, jakiej do tej pory nie miała, ona, która pokochała samotne życie i pracę w zaciszu swego gabinetu, odważyła się podjąć ryzyko wiążące się z wyjściem z cienia. Wystąpiła publicznie w środowisku niesprzyjającym kobietom, które odważyły się myśleć na

²⁷ Termin zacytowany na podstawie tytułu artykułu L. Dulac, *Un écrit militant de Christine de Pizan: Le Ditié de Jehanne d'Arc*, [w:] *Aspects of Female Experience*, red. B. Carlé, Gyldendal 1980, s. 115–134.

²⁸ F. Autrand, *Christine de Pizan*, s. 74.

własny rachunek i podjęły próbę stawienia czoła wrogiej krytyce. Angażowała swoją wiedzę w próby reformy państwa i wchodzi z nimi do grona największych autorów politycznych XV-wiecznej Francji, jej dzieła bowiem są owocem nieustannych refleksji nad stanem państwa w strasznych czasach wojny stuletniej.

Christine de Pizan osiąga sukces również w kwestiach finansowych, ponieważ zaczynają pojawiać się propozycje z dworu francuskiego i od zagranicznych możnych. Pierwszą było wspomniane wcześniej zlecenie napisania biografii króla Karola V, zaakceptowane przez jego brata Filipa Śmiałego, ks. Burgundii. Po nim otrzymała kolejne zamówienia i twórczo rozwijając swój warsztat pisarski, zatrudniła skrybów²⁹ oraz czuwała nad realizacją kopii swoich manuskryptów. Jako autorka i zleceniodawczyni, dbała o ich szatę graficzną, sukcesywnie szukając mecenasów i destynatorów swych dzieł wśród elity, nawet w kręgu dworu królewskiego. Tym wypracowała sobie renomę i została doceniona przez możnych epoki, co skutkowało zamawianiem u niej kolejnych utworów. Niewątpliwie za prawdziwą uznać należy opinię, że w historii Francji stała się „pierwszą kobietą pisarzem, żyjącą ze swego pióra, szefem przedsiębiorstwa, który każe kopiować i ilustrować swoje manuskrypty i sprzedaje je klienteli, którą sama sobie stworzyła”³⁰. Jej zleceniodawcami byli m.in.: wspomniana już królowa Izabela oraz książę Ludwik Orleański, brat Karola VI, ponadto książęta Berry i Burgundii oraz konetabl Francji, Charles d’Albret. Wśród zleceniodawców spoza granic Francji wymieniana się króla Anglii Henryka IV Lancastera, także hrabiego Salisbury oraz księcia Viscontiego z Mediolanu.

²⁹ Christine bardzo dbała o poprawność i estetykę własnych ksiąg, kopiowała je sama, czuwała nad wykonaniem ilustracji; zatrudniała co najmniej dwóch kopistów, imię jednego z nich widnieje w podpisie manuskryptu *Le Livre de Policie*, Jaquet de Longueaue.

³⁰ J. Moulin, *Christine de Pisan*, Paris 1962, s. 47: „la première femme de lettres à vivre de sa plume, chef d’entreprise qui fait recopier et illustrer ses manuscrits et les vend à la clientèle qu’elle s’est créée”.

Jej sława autorki 19 dzieł napisanych na przestrzeni ponad 30 lat jest we Francji duża, co tym bardziej jest godne uznania, że była cudzoziemką, chociaż wielką patriotką. O Francji pisała jak o przybranej ojczyźnie i bardzo żarliwie walczyła w swych utworach o jej dobro. Była pierwszą kobietą, która ze swojej pasji uczyniła zawód, swoją twórczością „przekształca zatem przedmiot pisania w podmiot piszący”³¹. Dzięki swemu talentowi stała się jedną z nielicznych ważnych i rozpoznawalnych postaci kobiecych w literaturze francuskiej swoich czasów, rzeczowo wypowiadając się w sprawach kobiet. Zastępnęła też rozległą wiedzą polityczno-państwową, okazując się profesjonalistką³². Po nieprzychylnych i pobłażliwych opiniach krytyków i historyków literackich XIX i z początku XX w., dopiero wraz z podjętymi w jego drugiej połowie badaniami nad jej twórczością Christine de Pizan zajęła w gronie średniowiecznych pisarzy właściwe i zasłużone miejsce.

Bibliografia

- Autrand F., *Christine de Pizan*, Paris 2009.
- Hicks É., *Le débat sur Le Roman de la Rose, Christine de Pisan, Jean Geron, Jean de Montreuil, Gontier et Pierre Col*, Paris 1977.
- Moulin J., *Christine de Pisan*, Paris 1962.
- Petit de Julleville L., *Histoire de la Langue et de la Littérature Française des origines à 1900*, tome II, *Moyen Âge*, Paris 1909.
- de Pizan Ch., *Le chemin de longue étude (1402-1403)*, ed. A. Tarnowski, Paris 2000.
- de Pizan Ch., *Le Livre de l'Advision Christine (1405)*, ed. Ch. Reno, L. Dulac, „Études christiniennes”, Paris 2001.
- de Pizan Ch., *Le Livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V (1404)*, ed. S. Solente, Paris 1936-40.
- de Pizan, Ch., *Le Livre du corps de Policie (1406-7)*, ed. R. H. Lucas, Genève 1967.

³¹ *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*, red. R. Bossuat, L. Pichard, G. Raynaud de Lage, Paris 1992, s. 268: „transforme alors l'objet d'écriture en sujet écrivant”.

³² Zob. L. Petit de Julleville, *Histoire de la Langue et de la Littérature Française des origines à 1900*, t. II: *Moyen Âge*, Paris 1909, s. 366.

de Pizan Ch., *Le Livre de la Mutacion de la Fortune* (1403), ed. S. Solente, Paris 1959-1966.

Posturzyńska-Bosko M., *Christine de Pizan – dwa oblicza samotności*, [w:] *Modele kobiecej samotności – panny, wdowy, rozwiedzione*, red. B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2015, s. 153-160.

Christine de Pizan (1364–1430): A Woman of Success in medieval France

Summary: Christine de Pizan (1364-1430) was a medieval French writer and the first female historian. Her role in the literary world was essential because she decided to take a place reserved for men before, and she became a writer. As the first woman in French history to edit philosophical and political works, she often criticised the attitudes of the noblemen to the reality of the devastating Hundred Years' War and called for an end to destructive fighting. The vital part of her enormous literary heritage is constituted by polemical and moralistic works dealing with inequality and injustice, especially towards women. She was an active fighter for women's good in times of misogyny. She had the courage to claim that women's intellectual inequality did not stem from their nature but from a lack of education. Her arguments against the famous *Roman de la Rose* were particularly strong. She pointed out how harmful it was to repeat common stereotypes about women, especially referring to those unfairly presented in literature. Considering how hard it was, she had a successful career, making writing her source of income which allowed her and her family to prosper. Christine became a spokeswoman for difficult issues, from the unequal struggle for restoring women's dignity, through calling for a wise government, to advising rulers how to rule wisely. She was a female voice for defending her motherland but also for defending women in the world governed by men.

Keywords: *medieval, female, writer, criticism of war, fighting, misogyny, success*

Słowa kluczowe: *średniowieczna francuska pisarka, krytyka wojny, walka z mizoginizmem, sukces*

Christine de Pizan

Źródło: *Cent balades* (Harley MS 4431 f. 4r, *The Book of the Queen*, c. 1410-14, Paris),
tomu dla królowej Francji Izabeli Bawarskiej, prawdopodobnie ofiarowanego
w prezencie noworocznym w styczniu 1414 r.

<http://frenchrenaissancecostume.com/picture-galleries/15th-century/>